

Ш.Б. Бабаев, катта ўқитувчи,
Ш.З. Ражапов, катта ўқитувчи, ТДИУ

ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИНГ ЖАМИ ЙИЛЛИК ДАРОМАДЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ДЕКЛАРАЦИЯНИНГ ҲИСОБ-КИТОБИ ВА ТАҚДИМ ЭТИШНИ ЁДДАН ЧИҚАРИБ ҚЎЙСАНГИЗ..

На сегодняшний день в стране созданы все условия и возможности для увеличения и свободного распоряжения реальных доходов населения. В частности, физические лица имеют возможности получения неограниченных доходов от работы в других предприятиях и организациях по совместительству, аренды принадлежащего им имущества и другой деятельности, не запрещенной законодательством. В статье основное внимание уделено на изменения и дополнения в налоговое законодательство по расчетам на данную тему.

Nowadays, the country has created all conditions and opportunities to improve and free disposal of real incomes. In particular, individuals have the ability to produce unlimited income from work in other enterprises and organizations in substitute and the rent of their property and other activities not prohibited by law. On this article main focus is estimated on the subject on the changes and amendments to the tax legislation.

Калитли сўзлар: дастлабки декларация, ўриндош, резидент, ижара, икки ва ундан кўп манба, грантлар, якуний декларация.

Мамлакатимизда халқ фаровонлигини юксалтириш, аҳолининг реал даромадларини оширишга алоҳида эътибор қаратилиб, ўз даромадларини кўпайтириш, уларни эркин тасарруф этиш учун барча имконият ва шарт-шароитлар яратилган. Жумладан, амалдаги меҳнат қонунчилигига кўра, жисмоний шахслар асосий иш жойидан ташқари бошқа корхона, ташкилотларда ўриндошлик асосида ҳамда ўзига тегишли мол-мулкни ижарага бериш орқали ва қонун билан таъқиқланмаган фаолиятлар билан шуғулланиб чекланмаган миқдорда даромад олишлари мумкин.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида шундай деган эди: “...Иқтисодиётимизнинг жадал ва мутаносиб ривожланиб бораётгани аҳоли ҳаёт даражаси ва сифатини изчил ошириш учун мустақам замин яратмоқда. Бюджет ташкилотлари ходимларининг иш ҳақи, пенсия ва стипендиялар ҳажми ўтган йили 23,2 фоизга ошди. Аҳолининг жон бошига тўғри келадиган реал даромадлар эса 10,2 фоизга кўпайди.

Аҳоли даромадлари таркибида тадбиркорлик фаолиятдан олинаётган даромадлар улуши тобора ортиб бормоқда. Мустақиллик йилларида бу

борадаги кўрсаткич 10,6 фоиздан 52 фоизга ўсди. Бу Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларидаги энг юқори кўрсаткичлардан биридир...”[1].

Жисмоний шахсларнинг жами даромадларига қонунчиликда белгиланган тартибда декларация асосида солиқ солинади. Жисмоний шахсларнинг даромадларини декларация асосида солиққа тортиш муносабатлари Солиқ кодекси ва бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган нормалар асосида тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг асосий вазифаларидан бири икки ёки ундан ортиқ манбалардан даромад олган жисмоний шахслар томонидан жами йиллик даромадлари ҳақида декларацияни тақдим этиш тартиблари, муддати ва солиқларни ҳисоблашнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда жорий йилдан бошлаб бу борада солиқ қонунчилигига киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар мазмун-моҳиятидан кенг жамоатчиликни хабардор қилишдан иборат.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси резидентлари (чет эллик жисмоний шахслар ҳам), яъни солиқ тўловчилар солиқ Кодекснинг 189-моддасида[2] кўрсатилган даромадлар бўйича жами йиллик даромад тўғрисидаги декларацияни доимий яшаш жойидаги давлат солиқ хизмати органига ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 1 апрелидан кечиктирмай тақдим этади.

Чет эллик жисмоний шахс – Ўзбекистон Республикасининг резиденти солиқ солиниши лозим бўлган даромад келтираётган фаолиятини календарь йили ичида тугатган ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарига чиқиб кетаётган бўлса, унинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида турган вақтда жорий солиқ даврида ҳақиқатда олган даромадлари тўғрисидаги декларация мазкур жисмоний шахс Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарига чиқиб кетишидан бир ой аввал тақдим этилиши лозим. Агар чет эллик жисмоний шахс – Ўзбекистон Республикасининг резиденти жорий йилнинг февралига қадар доимий яшаш учун хорижга чиқиб кетаётган бўлса, жорий йил учун даромадлар бўйича декларация тақдим этилмайди.

Тақдим этиш тартиби даромадлар тўғрисидаги декларация бўйича ҳисоблаб чиқарилган жисмоний шахсларнинг даромадларидан олинadиган солиқни тўлаш декларация топширилган пайтдан эътиборан ўн беш кун ичида амалга оширилади.

Грант олган жисмоний шахс даромадлар тўғрисидаги декларацияни топшираётганда грант бўйича олинган даромад суммасини, жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи миқдорини, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан ваколат берилган фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш бўйича органнинг тегишли хулосасини кўрсатади.

Мол-мулкни ижарага беришдан даромад олаётган жисмоний шахс белгиланган тартибда даромадлар тўғрисидаги қуйидаги декларацияларни тақдим этади:

дастлабки декларацияни – шундай даромадлар юзага келган кундан эътиборан бир ой ўтгач, беш кунлик муддатда, агар бу даромадларга жисмоний шахслар даромадларига тўлов манбаида солинадиган солиқ солинмаган бўлса;

якуний декларацияни – ўтган солиқ давридан кейинги йилнинг 15 январига қадар.

Мол-мулкни ижарага беришдан даромадлар олиш тугаган тақдирда жисмоний шахс доимий яшаш жойидаги давлат солиқ хизмати органини бу ҳақда ёзма шаклда хабардор этади.

Жисмоний шахслар – Ўзбекистон Республикасининг резидентлари даромадлар тўғрисидаги декларациянинг маълумотлари асосида ҳисоблаб чиқарилган, жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғини ўтган солиқ давридан кейинги йилнинг 1 июнидан кечиктирмай тўлайдилар.

Бироқ амалиётда кишилар хотиржам ҳаёт кечириб, ишлаб юриб, бунинг уларга дахли йўқ деб ўйлайдиган ҳолатлар ҳам учраб туради. Улар декларация топшириш кераклигини билишмайди ҳам.

Қуйида даромадларни декларациялаш зарурати юзага келадиган турли ҲОЛАТларни кўриб чиқамиз. Декларацияни мажбурий ва ихтиёрий тартибда топшириш мумкин. Қуйидаги ҳолатларни келтириб ўтамиз:

1-ҲОЛАТ. *Жисмоний шахс, асосий иш жойидан ташқари, яна иккита компанияда ишлайди.*

Солиқ кодексининг 189-моддасига кўра жисмоний шахс **икки ва ундан кўп манбадан** солиқ солинадиган **даромад олувчи** ходим сифатида жами йиллик даромадлари тўғрисида декларация топшириши **шарт**. Бунда декларация топшириш пайтида жисмоний шахс асосий иш жойи бўйича тўланган даромадлар ва ушланган жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи суммалари тўғрисида тасдиқланган шаклдаги маълумотномани ҳам унга илова қилиши керак. Чунonчи, одатда асосий иш жойи бўйича жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи (**ЖШДС**) белгиланган шкала бўйича ушланади.

2014 йил учун асосий иш жойи бўйича жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг белгиланган шкала бўйича ҳисоб-китоб[3]

<i>Солиқ солинадиган даромад миқдори</i>	<i>Солиқ суммаси</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
5 766 300 сўм (5 x 1 153 260)	Даромад суммасининг 7,5%и
5 766 301 сўмдан 11 532 600 сўмгача (10 x 1 153 260)	432 472,5 сўм + 5 766 300 сўмдан ортиқ сумманинг 16%и
11 532 601 сўм ва ундан юқори	1 355 080,5 сўм + 11 532 600 сўмдан ортиқ сумманинг 22%и

Бироқ Солиқ кодексининг ўша моддасида кўрсатилишича, **агар** асосий бўлмаган иш жойидан олинган даромадлардан **ЖШДС** ходимнинг аризасига кўра белгиланган **энг юқори ставкани** қўллаган ҳолда **ушланган бўлса** (бундан солиқ агентлари ҳисобланмайдиган ҳамда Ўзбекистондан ташқарида

жойлашган манбалардан олинган даромадлар мустасно), даромадлар тўғрисидаги декларация **тақдим этилмайди**.

Шу тариқа, агар ходим ишлайдиган ўша икки компанияда ундан ЖШДС шкала бўйича ушланса, у ўз даромадларини декларациялаши *шарт*. Агар унинг даромадларидан солиқ энг юқори ставкада ушлаб қолинса, декларация топшириш *шарт эмас*.

Бироқ ҳар қандай ҳолда жисмоний шахс, мисол учун, солиқ чегирмаси ёки имтиёздан фойдаланишни хоҳласа, **ихтиёрий равишда** декларация топшириш ҳуқуқига эгадир.

2-ҲОЛАТ. *2014 йил сентябрда жисмоний шахс 26 ёшга тўлмаган фарзандининг институтда ўқиши учун нақд пул билан (банкдаги ўз жамғариладиган ҳисоб рақами маблағлари ҳисобига ёки пластик картадан) ҳақ тўлади. Ёки ўз ходимининг фарзандини (26 ёшга тўлмаган) олий ўқув юртида ўқишига корхона ҳақ тўлади ва ходимнинг ушбу йилдаги даромадлари ўқиш учун тўланган суммадан кам бўлди. Бу ҳолда солиқ чегирмасини қандай қилиб олиш мумкин?*

Агар жисмоний шахс олий ўқув юртидаги таълимга мустақил равишда ҳақ тўлаган бўлса, у солиқ имтиёздан фойдаланиши ва унинг даромадларидан ушланган солиқнинг бир қисмини қайтариб олиши мумкин.

Солиқ чегирмаси декларациялаш чоғида 26 ёшгача бўлган ўз фарзандларининг олий ўқув юртида ўқишига ҳақ тўлаган ота-оналарга ёки ёшидан қатъи назар талабаларнинг ўзига, агар улар солиқ тўловчилар бўлсалар, яъни даромад олсалар ва улардан ЖШДС тўласалар, тақдим этилади.

Солиқ чегирмасини қўллаш учун жисмоний шахс **1 апрелдан кечиктирмай** яшаш жойидаги ДСИга, иш жойи ва, агар мавжуд бўлса, бошқа манбалардан олган даромадлари тўғрисидаги маълумотномалар билан биргаликда декларация топшириши керак.

Қайтариладиган солиқ суммаси 2014 йил учун ходимнинг солиқ солинадиган даромади, ундан ушланган ЖШДС суммаси ва фарзандининг таълим олиши учун тўланган суммадан келиб чиқиб аниқланади.

Солиқ чегирмасини қўллашнинг худди шундай тартиби ўз ходимнинг фарзанди (26 ёшга тўлмаган) олий ўқув юртида таълим олиши учун корхона томонидан ҳақ тўланган ва ушбу йил учун унинг даромадлари ўқиш учун тўланган суммадан кам бўлган ҳолларда татбиқ этилади. Бунда етишмаётган суммага солиқ чегирмаси ходимнинг рафиқасига, декларация, паспорт нусхаси ва СТИР тақдим этилганда, берилиши мумкин.

Бундан ташқари, агар ходим ва унинг рафиқаси турли солиқ инспекцияларида (турли туманлардаги) ҳисобда турсалар, рафиқаси кўрсатилган ҳужжатлар билан биргаликда айни вақтда ходим солиқ ҳисобида турган жойдаги солиқ органининг имтиёзни қўллаш (ёки қўлламаслик) тўғрисидаги маълумотномасини тақдим этиши керак. Жисмоний шахснинг солиқ ҳисобида турган жойи унинг доимий яшаш жойи бўйича белгиланади (*Солиқ кодексининг 192-моддаси*).

Таъкидлаш лозимки, ишлайдиган талаба (тўлаш пайтида 26 ёшга тўлмаган) ва унинг ота-онасининг ҳар бири ўз даромадлари доирасида солиқ

чегирмасини қўллашга ҳақлидир. Агар ҳисобот солиқ даврида солиқ чегирмасидан тўлиқ фойдаланиши мумкин бўлмаса (яъни жами йиллик даромад суммаси таълим олишга ҳақиқатда қилинган харажатлар суммасидан кам бўлса), унинг қолдиги кейин солиқ даврларига **кўчирилмайди**.

Солиқ чегирмасини қўллаш учун тақдим этиладиган хужжатлар Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртларида таълим олиш учун йўналтириладиган маблағларга жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича имтиёзни қўллаш тартиби тўғрисидаги низомда (*МВ ва ДСҚнинг АВ томонидан 27.05.2010 йилда 2107-сон билан рўйхатдан ўтказилган қарори билан тасдиқланган*) санаб ўтилган.

3-ҲОЛАТ. *Жисмоний шахс енгил автомобилни бошқа жисмоний шахсга ижарага беради.*

Шу ўринда корхона эмас, балки бошқа жисмоний шахсга бераётганлигини таъкидлаб ўтиш жоиз. Негаки айти шу ҳолда транспортни ижарага беришдан даромад оладиган жисмоний шахс ижарадан даромад олинадиган кундан бошлаб биринчи ой тугаганидан кейин 5 кун ичида яшаш жойидаги солиқ органларига **дастлабки** декларацияни тақдим этиши шарт. Йил якунлари бўйича эса – жами йиллик даромад тўғрисидаги декларацияни тақдим этади, чунки даромад тўлаш манбаи *солиқ агенти* ҳисобланмайди (*Солиқ кодексининг 192-моддаси*).

2014 йил 1 январдан бошлаб автотранспорт ижарага бериладиганда (юридик ҳамда жисмоний шахсларга) шартнома бўйича, бироқ келтирилган энг кам ставкалар бўйича ҳисоблангандан кам бўлмаган ижара ҳақи суммасига ЖШДС солинади. 2014 йилга ижара тўловининг энг кам ставкалари Президентнинг «Ўзбекистон Республикасининг 2014 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги Қарорига (*25.12.2013 йилдаги ПҚ-2099-сон*) 25-иловада белгиланган.

2014 йилда автомобиль транспорти учун ижара тўловининг энг кам ставкалари жорий қилинган (1 бирлик учун ойига):

- енгил автомобиль (йўловчилар, юк ташишга мўлжалланган ҳамда ҳайдовчи ўрнини ҳисобламаганда, ўриндиқлари сони 8 тадан кўп бўлмаган автотранспорт воситаси) – 220 000 сўм;
- микроавтобуслар, автобуслар ва юк автомобиллари – 430 000 сўм.

Бунда «Автомобиль транспорти тўғрисида»ги Қонунга (*29.08.1998 йилдаги 674-И-сон*) мувофиқ йўловчи ва юк тиркамалари ва ярим тиркамалари, шатакка олувчи автомобиллар ва махсус автотранспорт воситалари (ўт ўчириш автомобиллари, компрессор қурилмали автомобиллар, автокранлар, йиғувчи автомобиллар ва ҳоказолар) ижара тўловининг энг кам ставкалари қўлланадиган *автотранспорт воситаларига кирмайди*.

Ижара тўловининг энг кам ставкалари бир ой учун белгиланган. Бунда ижара шартномаси амал қилишининг бошланиши ойнаинг 1-кунига тўғри келмаса ёки унинг тугаши ойнаинг охириги кунига тўғри келмаса, мазкур ой учун ижара ҳақи ставкалари мазкур ойда шартнома амал қиладиган кунлар сонига *мутаносиб* суммада қўлланади.

Мол-мулкни ижарага беришдан даромадларга, Солиқ кодексининг 181-моддасига кўра, **жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг белгиланган энг кам ставкаси бўйича солиқ солинади.** 2014 йилда ЖШДСнинг энг кам ставкаси 7,5 % миқдорида белгиланган. Жисмоний шахснинг ижарадан олинган даромадларига солиқ солиш ижара тўловининг энг кам ставкаларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Яъни жисмоний шахс энгил автомобилни ойига 200 000 сўмга ижарага берса, солиқлар ойига 220 000 сўмдан келиб чиқиб, 7,5 %лик ставкада ҳисобланади.

Шундай қилиб, жисмоний шахснинг энгил автомобили бошқа жисмоний шахсга ижарага берилганда у 2 та декларация **топшириши шарт:** аввал дастлабки, сўнгра белгиланган муддатларда – йиллик декларация. Агар ижарачи юридик шахс бўлса, у солиқ агенти бўлади, ижарага берувчи жисмоний шахснинг даромадларидан солиқни ушлайди ва бюджетга ўтказди. Ушбу ҳолда ижарага берувчи ижара ҳақи тарзидаги даромадларни декларациялаши **шарт эмас.**

Жисмоний шахсларга эслатиб ўтамиз: мол-мулкни ижарага беришдан даромадлар олиш тўхтатилганда доимий яшаш жойидаги солиқ органини бу ҳақда ёзма шаклда хабардор қилиш керак.

4-ҲОЛАТ. *Жисмоний шахс квартирани бошқа жисмоний шахсга ижарага беради.*

Ушбу даромадларни декларациялаш ва уларга солиқ солиш тартиби 3-ҲОЛАТга ўхшаш тарзда амалга оширилади.

Бунда ҳам ижарадан даромадлар юзага келган кундан эътиборан биринчи ой тугаганидан кейин 5 кунлик муддатда яшаш жойидаги ДСИга дастлабки декларацияни тақдим этиш мажбурияти юзага келади. Йил якунлари бўйича эса жами йиллик даромад тўғрисидаги декларация тақдим этилади.

Бунда мол-мулкни ижарага беришдан даромадлар оладиган, *дастлабки декларация асосида солиққа тортиладиган жисмоний шахслар* ЖШДСни ҳар ойда даромад олинган ойдан кейинги ойнинг 5-кунигача тўлайдилар (*Солиқ кодексининг 193-моддаси*).

Йил тугаганидан кейин жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг йиллик суммаси ҳақиқатда олинган даромад бўйича, бироқ ижара тўловининг энг кам ставкаларидан кам бўлмаган миқдорда ҳисоблаб чиқарилади. Ушбу сумма билан йил давомида тўланган суммалар ўртасидаги **фарқ** солиқ тўловчидан ундирилади ёки унга кейинги йилнинг **1 июнидан кечиктирмай** қайтарилади.

Агар 2013 йилда жисмоний шахсларга солиқ солиш учун ижара тўловининг энг кам ставкалари фақат уй-жой фондига тааллуқли бўлган бўлса, 2014 йил 1 январдан бошлаб ижара тўловининг энг кам ставкалари жисмоний ёки юридик шахсга ижарага берилишидан қатъи назар қўлланади (уй-жой ёки нотураар жой, автомобиль транспорти).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори[4] бўйича 2015 йил учун ижара тўловининг энг кам ставкалари тўғрисидаги МАЪЛУМОТ

Ижарага бериладиган мол-мулк тури	Белгиланган ставка миқдорини тавсифловчи кўрсаткич	Ойлик ижара тўлови ставкаларининг энг кам миқдорлари, сўмда		
		Тошкент ш.	Нукус ш. ва вилоят бўйсунувидагиша ҳарлар	Бошқа аҳоли пунктлари
Уй-жойлар: турар жой	Умумий майдоннинг 1 кв.метри учун	3 000	2 000	1 000
нотурар жой		6 000	4 000	2 000
Автомобиль транспорти: енгил автомобиль (йўловчилар, юк ташишга мўлжалланган ҳамда ҳайдовчи ўрнини ҳисобламаганда, ўриндиқлари сони 8 тадан кўп бўлмаган автотранспорт воситаси)	1 та автотранспорт воситаси учун	220 000		
Микроавтобуслар, автобуслар ва юк автомобиллари		430 000		

Қимматли вақтингизни йўқотмаслик учун **декларацияни электрон шаклда топширишингиз мумкин.** Бунинг учун доимий яшаш жойидаги ДСИга мурожаат қилишингиз ва электрон рақамли имзо (ЭРИ) олишингиз керак. Ўзингиз билан паспорт, СТИР олингани тўғрисида гувоҳнома ва флешка олинг. ЭРИ калитини олиш учун 11 840 сўм тўлашингизга тўғри келади, бу энг кам иш ҳақининг 10 %ини (118 400 x 10 %) ташкил қилади.

Ишончимиз комилки, сиз 1 апрелни – жами йиллик даромадингиз тўғрисида декларация топширишининг охири кунини унутмайсиз. Энди эса яна бир кунни – Болаларни ҳимоя қилиш кунини ёдга олсангиз. Бунга мазкур байрамнинг қандай дахли бор деб сўрашингиз мумкин. Гап шундаки, агар декларациялаш чоғида солиқ кам тўланганлиги аниқланса, у **2015 йил 1 июндан** кечиктирмай сўндирилиши керак.

Солиқни ўзингиз учун қулай бўлган ҳар қандай усул билан (нақд пул, пластик банк картаси воситасида) тўлашингиз мумкин. Уни қисмларга бўлиб, **кўрсатилган муддатда тўлиқ киритиш** шарти билан тўласа бўлади.

Санаб ўтилган барча ҲОЛАТларда ЖШДС бўйича ортиқча тўлов солиқ тўловчига солиқ суммаларини қайтариш тўғрисида аризани топширган санадан эътиборан 30 иш куни ичида қайтарилади (*Кодекснинг 57-моддаси*). Ёки уни жисмоний шахс томонидан мол-мулк солиғи ёки ер солиғини тўлаш ҳисобига қайд этишлари мумкин.

Шу ўринда солиқ тўловчига фақат бюджетга келиб тушган ЖШДС суммаси қайтарилишини таъкидлаб ўтамыз. **ШЖБПҲга ўтказилган ортиқча сумма Халқ банкидаги ҳисоб варақдан қайтарилмайди.**

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. // Ҳалқ сўзи, 2015 йил 19 январь

2. Ўзбекистон Республикаси солиқ Кодекси. Янги таҳрири. 2008 йил

3. <http://www.porma.uz>

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 4 декабрдаги ПҚ-2270-сонли “Ўзбекистон Республикасининг 2015 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги қарори.

Ўзбекистон солиқ тизимида халқаро муносабатларни шакллантиришнинг ижтимоий-иқтисодий зарурлиги ва аҳамияти

28.01.2016 | Номер: №12(96)-2015 | <http://biznes-daily.uz/uz/birjaexpert/36520-uzbkiston-soliq-tizimida-xalqaro-munosabatlar>

Жаҳон мамлакатларининг иқтисодий сиёсатини тартибга солиш халқаро ва минтақавий миқёсда ҳуқуқ меъёрларига асосланиб, улар давлатларнинг иқтисодий бирлашмаларини юридик ва жисмоний шахслар орасидаги иқтисодий муносабатларини тартибга солади.

Ушбу жараёнларнинг боришида халқаро иқтисодий ташкилотлар билан биргаликда солиқ соҳасидаги конвенция, битимлар ҳам муҳим роль ўйнайди. Улар жаҳон иқтисодиётида давлатлараро характерга эга бўлган институтлар, келишиб олинган мақсадлар, ваколатлар ва доимий органларга эга. Улар халқаро иқтисодий масалаларни тартибга солишда аъзо давлатлар томонидан ишлаб чиқилган ва қабул қилинган резолюция ва кўрсатмалардан, ҳукуматлараро даражада тузилган келишувлардан, минтақавий даражадаги ноҳукумат ташкилотларнинг келишув ва шартномалардан, маслаҳат ва ҳамкорлик каби ўзаро таъсир усулларида кенг фойдаланади.

Ҳозирги замон тез ўзгариб бораётган жаҳонда мамлакат тараққиёти халқаро алоқаларга кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси шундай деган эди: "...Жаҳон банки томонидан эълон қилинган, харид қобилияти бўйича ҳисобланадиган ялпи ички маҳсулот ҳажмига қараб аниқланадиган иқтисодий ривожланиш борасидаги янгиланган рейтингда Ўзбекистон дунёнинг 190 та давлати орасида 2010 йилдаги 72-ўриндан 66-ўринга кўтарилди.

Мамлакатимиз 2014 йилда бизнесни юритиш шароити бўйича рейтингда 8 поғонага, солиққа тортиш борасида эса 61 поғона юқорига кўтарилди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Тараққиёт дастурининг баҳосига кўра, Ўзбекистон сўнгги йилда бизнес юритишни енгиллаштириш соҳасида амалга оширилган ислохотлар бўйича етакчи ўнта мамлакат каторидан жой олди..."(1).

Бунинг учун давлатлараро ва халқаро ташкилотлар ўртасидаги шартномалар, конвенция, битимлар мамлакат ривожига энг самарали воситадир.

Мамлакатлар билан иқтисодий ҳамкорлик ва халқаро ташкилотлар билан тузилган шартнома алоқаларини такомиллаштириш, яна ҳам ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг имкониятларини топиш ва амалга ошириш зарур. Бунинг учун ўзаро бир-бирини чуқурроқ ўрганиш, айниқса, иқтисодий соҳада солиққа тортиш муносабатларни такомиллаштириш, тажрибани умумлаштирган ҳолда муносабатларни илмий таҳлил қилиш бу масалани самарали ҳал қилишга ёрдам беради.

Ҳар бир давлат солиқ солишнинг ўз тизимини барпо этаётганда аввал-бошдан икки имкониятга эга бўлади - солиқни иқтисодий операцияларни амалга ошириш жойида ундириш ёки ўз резидентларининг ер куррасининг исталган нуқтасидаги фаолиятдан олган даромадларига ўзида солиқ солиш. Бироқ барча мамлакатларда солиқ ставкалари ва иқтисодий ривожланиш даражаси турличалиги сабабли, иккиёқлама солиқ солиш ҳолати юзага келиши мумкин. Халқаро ҳукумат битимлари жойлашган жойдаги мамлакатда солиқларни ундиришга мутлақ ҳуқуқни бериш йўли билан ёки иккала давлатда солиқ солиш имкониятини сақлаб, бироқ уларнинг бирида солиқ солишнинг энг юқори миқдорини чеклаш орқали бундай ҳолга барҳам бериш мақсадида тузилади.

Жаҳон амалиётининг кўрсатишича, кўп мамлакатларда ўз қоидалари мавжуд бўлиб, уларга амал қилган солиқ тўловчилар иккиёқлама солиқ солишга йўл қўймаслик тўғрисидаги халқаро битимлар тақдим этадиган имтиёзларни олишлари мумкин. Бундай битимни тузиб, ҳар қандай давлат аввал бошдан солиқ солиш соҳасидаги айна ўзининг манфаатлари ҳимоя қилиниши ва уларга риоя этилишини назарда тутди.

Ушбу масалада бизнинг мамлакатимиз ҳам истисно эмас, у жаҳон молия тизимида интеграцияланар экан, миллий қонун ҳужжатларида агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади (Солиқ кодексининг 4-моддаси) дея белгилади. Шу тариқа, мамлакатимизда ҳам халқаро қонун ҳужжатларининг миллий қонун ҳужжатларидан устуворлиги белгиланган.

Иккиёқлама солиқ солишга йўл қўймаслик тўғрисидаги халқаро битимлар коллизия ҳуқуқ меъёрларига киради. Улар биринчи навбатда, дунёдаги ҳар қандай иқтисодиёт молия тизими ғоятда манфаатдор бўлган тадбиркорлар ва инвесторларнинг халқаро бизнесни юритишларини анча енгиллаштириши керак. Молиявий бозорларнинг етакчи мамлакатлари Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти (ИХРТ) иккиёқлама солиқ солишга йўл қўймаслик тўғрисида халқаро битимларнинг стандартлаштирилган моделларини тузиб, уларни махсус модель конвенциясида тасдиқлаб, бу билан муаммони ҳал этишга ягона ёндашувни тақлиф этиб ўтган асрнинг 60-йилларида шундай ҳулосага келдилар. ИХРТ Конвенцияси дунёдаги кўп мамлакатларнинг мутахассислари фойдаланаётган тушунчалар, атамалар, мезонларни стандартлаштирди.

“Солиқ фирибгарлиги” ва фискал мажбуриятлардан бўйин товлаш мақсадида сохта фирмаларни барпо этиш масалаларида Европа мамлакатлари билан қиёслаганда АҚШ тутган қатъийроқ позиция АҚШ Молия вазирлигини 1976 йилда ўз модель битимини ишлаб чиқиш ва чоп этишга ундади. АҚШ ҳукумати берилаётган имтиёзлардан фойдаланишга қатъийроқ (ИХРТ Конвенцияси модели билан қиёслаганда) чекловлар жорий этиб, бошқа мамлакатлар билан шартномалар тузишда ундан база сифатида фойдаланмоқда.

Муҳокама қилинаётган халқаро битимларнинг учинчи модели ҳам мавжуд. Бу – БМТнинг намунавий солиқ конвенцияси бўлиб, 1980 йили расмий равишда тавсия қилинган. 1979 йилда ишлаб чиқилган ушбу конвенция саноати ривожланган мамлакатлар билан ривожланаётган мамлакатлар ўртасида иккиёқлама шартнома асосида солиқ муносабатларини тартибга солиш имкониятини ўзининг асосий мақсади қилиб қўяди.

Ўзбекистон имзолаган халқаро битимлар ИХРТ Конвенцияси моделига асосланади. Унинг афзаллиги шундаки, Конвенциядан шартномалар тузиш учун базавий ҳужжат сифатида фойдаланилади, аҳдлашувчи тарафларга иккиёқлама солиқ солишга йўл қўймаслик тўғрисидаги битимда ишлатиладиган тушунчаларни бир хил талқин қилиш имконини берадиган моддама-модда шарҳларни ўз ичига олади.

Бундай битимлар бўйича солиқ имтиёзини олиш чизмаси анча оддий. Одатда бу таомилда бошқа мамлакатда олган даромадидан солиқни пасайтирилган ставкада тўлаш ниятидаги даромад олувчи ўзининг резидентлигини тасдиқлаш учун доимий турадиган мамлакатдаги солиқ органига мурожаат қилади. Солиқ маъмурларининг пасайтирилган ставкада солиқ тўлашга олдиндан рухсатини олиш ёки солиқ тўлиқ ставкада тўланганидан кейин унинг бир қисмини қайтаришларини сўраб мурожаат қилиш. Солиқ имтиёзини олиш тартиби солиқ кодексининг 155-моддасида батафсил баён этилган.

Бундан ташқари, 2014 йил 1 январдан бошлаб мамлакатимизда даромадларнинг роялти, дивиденд ва фоизлар сингари турлари бўйича норезидентларга иккиёқлама солиқ солишга йўл қўймаслик тамоили соддалаштирилди. Эндиликда уларнинг халқаро битим тузилган давлатдаги резидентлигини тасдиқлайдиган маълумотнома тақдим этишларининг ўзи кифоя.

Мухтасар айтганда, республикаимизда олиб борилаётган изчил солиқ соҳасидаги ислохотлар мамлакатимиз иқтисодиёти юксалишига ҳамда халқаро меъёрларга мослашувига хизмат қилмоқда.

**Шухрат РАЖАПОВ,
Шавкат БАБАЕВ,**

ТДИУ “Молия ва солиқлар” кафедраси катта ўқитувчилари.

Аннотация:

Маълумки, ҳозирги кунда мамлакатлар ўртасида солиқ тизимида халқаро муносабатларни шакллантириш ва уларни жадаллашуви жаҳон хўжалик алоқаларини тартибга солиш зарурияти ва аҳамиятини оширади. Шу нуқтаи назардан мамлакатимизнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, қолаверса, барча иқтисодий жабҳаларда тадбиркорлар учун жаҳон ҳамжамияти билан иқтисодий алоқаларни айниқса, солиқ соҳасидаги ўзаро битимлар, қонунлар ва меъёрий ҳужжатларнинг иқтисодий моҳиятларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этиб келмоқда.

Таянч сўзлар: конвенция, декларация, резолюция, резидент, шартнома, фискал, роялти, дивиденд, фоиз.

Как известно, на сегодняшний день формирование и развитие международных отношений в налоговой системе между стран повышает необходимость и значимость регулирования мировых хозяйственных связей. С этой позиции важное значение имеет изучение экономической сущности экономических связей субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства, а также предпринимателей всех сфер экономики страны с мировым сообществом, в особенности, взаимных соглашений, законов и нормативных актов в налоговой сфере.

As known as that, today the formation and development of international relations in the tax system between the countries increases importance of regulating global economic relations. In this context, frontage of the economic substance of the economic relations in small business and entrepreneurship, especially entrepreneurs in all spheres of the economy with the international community are playing an important role on particularly mutual agreements, laws and regulations in the tax area.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. “Халқ сўзи”, 2015 йил 19 январь.

2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси.-Т.: Адолат, 2015 й.- 88 бет.

3. F.Sh.Shamsutdinov, Sh.F.Shamsutdinova. “Chet mamlakatlar soliq tizimi”-Toshkent-2011 y.

4. www.soliq.uz

5. www.mf.uz

6. www.norma.uz

7. www.lex.uz

3 / 2020

ISSN 2181-8495

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
БАНК-МОЛИЯ АКАДЕМИЯСИ**

*Тадқиқотларни рағбатлантириш
ва натижаларни оммалаштириш*

Молия ва Банк иши
(электрон илмий журнал)

Finance and Banking
(electronic scientific journal)

**Чоп этувчи ташкилот:
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси**

Манзил: Ўзбекистон, 100000, Тошкент, Мирзо Улугбек тумани, Мовароуннахр кўчаси, 16

ТАҲРИРИЯТ ТАРКИБИ

Таҳририят Кенгаши раиси: и.ф.н., доцент Б. Бердияров

Таҳририят Бош муҳаррири: и.ф.д. доц. К.Р. Ҳотамов

Муҳаррирлар:

и.ф.д., проф. Н.Жумаев

и.ф.д., проф. М.Юлдашев

и.ф.д., проф. А.Ибрагимов

и.ф.д. И. Ниязметов

и.ф.д. доц. Д. Рахмонов

и.ф.д. доц. З. Бердиназаров

и.ф.д. доц. Н. Ризаев

и.ф.н., Ф.Додиев

и.ф.н, доц. Э.Эргашев

и.ф.н, доц. И.Эргашев

PhD, Ф. Аллаяров

PhD, З. Абдуллаев

Масъул муҳаррир: PhD, Ф. Исаев

Веб-администратор: А. Маматов

МУНДАРИЖА

Банк иши

<i>Tursunov A.S.</i>	<i>Directions of development of Islamic banking services in commercial banks</i>	6
<i>Азимова Д.М.</i>	<i>Ўзбекистонда давлат қарзини бошқариш тизимини такомиллаштириш</i>	10
<i>Шарипова Н.Х.</i>	<i>Появление электронных платежных систем, их виды и современное состояние в Узбекистане</i>	15
<i>Хошимов Э.А.</i>	<i>Рақамли иқтисодиёт шароитида криптовалюталарни тартибга солиш масалалари</i>	21

Молия

<i>Усмонов Қ.А.</i>	<i>Пандемия шароитида давлат бюджети даромадлари: йўқотишлар ва чоралар</i>	27
<i>Жуманиязов И.Т.</i>	<i>Молиявий рискнинг назарий тушунчаси, иқтисодий моҳияти ва ўзига хос жиҳатлари</i>	34

Суғурта иши

<i>Абдурахмонов И.Х.</i>	<i>Ўзбекистонда суғурта тармоқларини рақамлаштириш йўналишлари</i>	41
<i>Баймуратов Т.М.</i>	<i>Суғурта ташкилотлари молиявий рискларини баҳолаш: концептуал ёндашувлар ва тизимлилик</i>	50
<i>Баймуратова Г.Т.</i>	<i>Перспективы развития рынка страховых услуг в республике Узбекистан</i>	61
<i>Матиязова С.Р.</i>	<i>Общетеоретический аспект финансовой устойчивости страховых компаний</i>	66
<i>Раджабов У.А.</i>	<i>Суғурта муносабатларида мажбурий суғуртанинг ўрни</i>	71
<i>Ҳамраева Ф.Ш.</i>	<i>Ҳаёт суғуртасида андеррайтинг жараёнини ривожлантириш</i>	77

Бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудит

<i>Toshmamatov N.</i>	<i>Hisobchilikning tarixiga bir nazar</i>	84
<i>Хожаев А.С.</i>	<i>Коррупцияга қарши тадбирлар аудитининг моҳияти ва ташкилий-услубий жиҳатлари</i>	93
<i>Дусмуратов Р.Д.</i>	<i>Харажатларнинг бошқарув ҳисобини такомиллаштириш</i>	99
<i>Давлетов И.Р.</i>	<i>Аудитнинг халқаро стандартлари асосида фаолиятни узлуксизлиги тўғрисидаги фаразни текшириш</i>	107
<i>Жуманиязов И.Б.</i>	<i>Солиқ таҳлилининг назарий масалалари ва ҳисоб-ахборот таъминоти</i>	116
<i>Исмонов И.Н.</i>	<i>Чорвачиликда бошқарув ҳисоби харажатларини туркумлашнинг аҳамияти</i>	125
<i>Муйдинов Э.Д.</i>	<i>Кўчмас мулкнинг бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш</i>	131
<i>Исаев Ф.И.</i>	<i>Суғурта ташкилотларида ҳисоб-китоб ишлари самарадорлигини оширишда ахборот-коммуникация технологияларнинг ўрни</i>	137
<i>Менгликулов Б.Ю.</i>	<i>Мол етказиб берувчи ва пудратчилар билан ҳисоб китобларнинг бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш масалалари</i>	142
<i>Назаров А.К.</i>		
<i>Очилов И.К.</i>		
<i>Очилов Ф.</i>		

Паязов М.М. Ачилов А.Н.	Аҳоли тадбиркорлигини самарали бошқариш, молиявий - ижтимоий қўллаб қувватлашни таъминлаш, солиққа тортишни такомиллаштириш	148
Сайфутдинов Б.	Халқаро стандартлар асосида ҳисоб сиёсатини тузиш жараёнини такомиллаштириш	155
Сатторов А.Х.	Америка ва Осиё мамлакатларида аудиторлик фаолиятини ўрганиш тажрибаси	160
Хакимов Б.	Молиявий мустақиллик кўрсаткичи: иқтисодий муносабат, мазмун ҳамда номланиш изчил бўлсин	168

Инвестициялар ва инвестицион фаолият

Боронов Б.Ф.	Молиявий инвестицияларни ҳиссали қатнашиш методи асосида баҳолаш	173
Кадирова Х.Т.	Основные направления совершенствования деятельности субъектов финансового рынка	181
Қурбонов М.А.	Бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан харажатлар йўналишларига инвестициялардан фойдаланиш	190

Макро ва микроиқтисодиёт

Saloxitdinov Sh.F. Shamiyeva S.F.	Ўзбекистонда меҳнат бозори ва унинг амал қилиш хусусиятлари	195
Xamidova Z.A.	Hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirishni davlat tomonidan qo`llab-quvvatlashning xorijiy mamlakatlar tajribasi	201
Нурмухаммадов Х.Х.	Ўзбекистонда эркин иқтисодий зоналарни бошқаришнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш	214
Холмўминов Ш.Р. Бобаназарова Ж.Х.	Глобал пандемия инқирози шароитида қишлоқ хўжалигида иш билан бандликнинг истиқболлари	220
Умирзоқов Ж.А.	Covid-19 пандемияси шароитида эркин иқтисодий зоналарни ривожлантириш: хорижий ва миллий тажрибаларнинг қиёсий таҳлили	229
Икромов Ж.А. Авазов Н.Р. Махмудов Н.М.	Коронавирус пандемиясидан кейинги дунё ва унинг иқтисодий оқибатлари таҳлили	237
Файзиева Д.Ш.	Меҳнат бозорини эмпирик билишнинг умумилмий усуллари	244

Менежмент ва маркетинг

Жумаев Н.Х. Хошимов Э.А.	Монополияга қарши комплаенс тизимини жорий қилиш ва ривожлантиришнинг устувор жиҳатлари	249
Сагдиев Р.С.	Инновацион фаолиятда рискларнинг моҳияти ва гуруҳланиши	255

Солиқлар ва солиққа тортиш

Абдулов Д.Р.	Эффективность фискальной политики государства	261
Бабаев Ш.Б.	Жисмоний шахслардан олинадиган солиқлар бўйича тушумларни прогнозлаштиришда солиқ хавфини баҳолашни такомиллаштириш	268

Зарипов Х.Б.	Фойда солиғи: натижага йўналтирилган солиқ сифатида	275
Идирисов А.О.	Давлат солиқ хизмати органларини солиқ тўловчиларнинг бизнес-ҳамкори ва маслаҳатчиси сифатидаги янги имиджини яратишда солиқ мониторингидан самарали фойдаланиш	282
Кулимова Х.М.	Давлат бюджети даромадлари барқарорлигини таъминлашда солиқлар таъсирчанлигини ошириш йўллари	291
Мейлиев О.Р.	Маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришда солиқларнинг аҳамиятини ошириш	297
Розиқов Н.Б.	Коронавирус пандемияси даврида солиқ тўловчиларга кечиктириб тўлаш имкониятини бериш орқали юзага келаётган солиқ қарздорлигини бартараф этиш	307
Қодиров Б.Қ.	Коронавирус пандемиясининг Ўзбекистон иқтисодиётидаги асоратларини бартараф этишда солиқ тизимининг роли	317
Шадманкулов А.А.	Божхона тўловлари йиғилувчанлигини таъминлаш ва унга коронавирус пандемиясининг таъсири	324

Қимматли қоғозлар бозори

Аликулов А.Т.	Иқтисодиётга капитал жалб қилишда фонд бозори инструментларининг аҳамияти	331
Бабаджанов А.М.	Аграр соҳа билимларини тарқатиш ва илмий ишланмаларни амалиётга жорий этиш тизимлари ўртасида ўзаро боғланиш	337
Тиллаев Х.С.	Банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги инвестицион операцияларини ривожлантириш йўллари	345

**ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРДАН ОЛИНАДИГАН СОЛИҚЛАР БЎЙИЧА ТУШУМЛАРНИ
ПРОГНОЗЛАШТИРИШДА СОЛИҚ ХАВФИНИ БАҲОЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Бабаев Ш.Б.

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Аннотация. *Мазкур мақолада маҳаллий бюджетлар даромадлар базасининг асосий манбаи бўлган жисмоний шахслардан олинадиган солиқ турлари бўйича солиқ тушумларини прогнозлаштириш борасидаги муаммолар ва ушбу жараёни янада такомиллаштириш бўйича методологик ёндашув акс эттирилган.*

Калит сўзлар: *Солиқлар, маҳаллий бюджет, бюджетни режалаштириш, солиқларни прогноз қилиш, солиқ тушумлари, солиқ тўловчилар, солиқ базаси, солиқ хавфи.*

1. Кириш.

Давлатнинг молиявий сиёсатида ижтимоий хизматларнинг асосий манбаи бўлган давлат бюджети даромадларини тўғри аниқлаш ва унга мувофиқ равишда харажатлар сиёсатида мутаносибликни таъминлаш дунёдаги барча давлатларнинг асосий функциялари сифатида ўзининг долзарблигини сақлаб келмоқда. Жаҳон бозоридаги нобарқарорликнинг сақланиб қолиши, дунё миқёсида умумий ташқи ва ички қарздорликнинг ошиб бориши, давлат бюджетига ўз таъсирини ўтказиб бормоқда. 2020 йилнинг бошида коронавирус пандемияси оқибатида дунё иқтисодиётининг зарар кўриши, давлат бюджетига солиқ тушумларини камайишига пировардида эса, 3,3 трлн АҚШ долларига тенг миқдорда бюджет тақчиллигининг юзага келиши прогноз қилинмоқда.¹

Ҳозирги иқтисодий инқирознинг янги даври бошланган бир шароитда давлат бюджетининг даромадларини шаклланишида алоҳида улушга эга жисмоний шахслардан олинадиган солиқлар бўйича прогноз кўрсаткичларини аниқлашга янги ёндашувларни тақозо этмоқда. Бунда прогноз жараёнидаги қўлланиладиган модел, методларни янада такомиллаштириш, прогноз кўрсаткичларига таъсир этувчи омилларни турли хил методларга асослаган ҳолда баҳолаш билан боғлиқ янги илмий тадқиқот ишларини юзага келтирмоқда. Бугунги кундаги илмий тадқиқот ишларида тизимли таҳлил, мантиқий ёндашув, риск таҳлили, ўрта муддатли бюджетни тузишда даромад ва харажатларни минимал мувофиқлаштириш тамойилларига устуворлик берилмоқда ва маълум маънода амалий натижаларга ҳам эришилмоқда.

Республикамизда ўрта муддатли давлат бюджетини режалаштиришга ўтилиши давлат бюджети даромадларини прогнозлаштиришга ҳам янги ёндашувлар қилишни тақозо этмоқда. Бу жараён ўта мураккаб бўлиб, унда солиқ турлари билан бир қаторда солиқ тўловчилар кесимида, жумладан, жисмоний шахслардан ундириладиган солиқ тушумлари бўйича ҳам прогноз кўрсаткичларини ўрта муддатли даврга қилиш янги мазмундаги илмий тадқиқот ишларини юзага келтирмоқда. Жисмоний шахслардан олинадиган солиқлар бўйича республика ва маҳаллий бюджетларга тушумларни прогноз кўрсаткичларининг аниқлиги кўпинча, маҳаллий бюджетлардан қилинадиган харажатларни бир текисда молиялаштиришга, қолаверса, бюджетлараро муносабатлари оптимал тарзда тартибга солишда катта аҳамиятга эга.

2. Адабиётлар шарҳи.

Илмий тадқиқот ишларида солиққа тортиш масалалари билан у ёки бу муаммони тадқиқ доирасида солиқларни прогноз қилиш, солиқ салоҳияти, солиқ хавфи, солиқларнинг макроиқтисодий таҳлили каби жараёнларга оид тадқиқотлар ўрин олган

¹ <https://www.imf.org/ru/Publications/FM/Issues/2020/04/06/fiscal-monitor-april-2020>

бўлсада, жисмоний шахслардан олинадиган солиқларни прогноз қилиш масалаларини алоҳида тадқиқот объекти сифатида етарлича ўрганилмаган. Жумладан, Адизов (2018) тадқиқот ишида солиқ юкининг макроиқтисодий кўрсаткичларига таъсирини эконометрик баҳолаш доирасида солиқ юки ва инфляция ўртасидаги миқдорий боғланиши орқали солиқларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушига таъсирини баҳолаган ҳамда прогнозлаштириш методларидан бўлган тренд функцияси ҳамда экспоненциал текисланиш методларини қўллаган ҳолда давлат бюджети даромадлари ва харажатларининг 2014-2020 йилларга мўлжалланган прогноз кўрсаткичлари аниқлаб берган.

Агзамов (2019) ўз тадқиқот ишида кўп омилли эконометрик моделда қатнашувчи омиллар сифатида натижавий омил жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғига таъсир этувчи омиллар асосида 2019-2023 йиллар учун прогноз кўрсаткичлари ҳисобланган.

Пардаев (2018) эса ўзининг илмий иши доирасида, давлат бюджети даромадларини прогнозлаштириш хусусиятлари, прогнозлаштириш жараёнида прогноз хатоликларини баҳолаган, 2006-2016 йилларда давлат бюджетининг дастлабки, тузатиш киритилган прогноз ва ижро кўрсаткичлари статистик таҳлили ва хатоликларнинг келиб чиқиш сабаблари таҳлилин аналга оширган, жисмоний шахслардан келиб тушадиган солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни бюджет даромадларига ундиришнинг Ягона ғазна ҳисоб варағига йиғиш услубини ишлаб чиққан.

Урмонов (2019) ҳам ўзининг илмий тадқиқот ишларида солиқларни прогноз қилиш масалаларига ҳам эътибор берган. Жумладан, ягона солиқ тўлови ставкаси, солиқ тўловчилар сони, кичик корхоналарга берилган имтиёзлар суммаси, солиқ имтиёзларидан фойдаланган кичик корхоналар сони каби омиллар асосида эконометрик таҳлилларни аналга оширган ҳамда 2018-2020 йилларга мўлжалланган ягона солиқ тўловининг солиқ тушумлари прогнози ишлаб чиққан.

Ашурова (2018) ҳам ўз тадқиқотларида солиқларни прогноз қилиш масаласига тўхталиб ўтган. Ўз навбатида бюджет даромадларига солиқ имтиёзлари ҳамда солиқ тўловчилар сонининг таъсири баҳоланган, уларнинг таъсири асосида 2004-2016 йиллар маълумотларига асосланиб, 2017-2021 йилларга тегишли давлат бюджети даромадлари прогноз кўрсаткичлари ишлаб чиққан.

Худойқуловнинг (2019) илмий тадқиқот ишларида солиқ мажбуриятлари юклатилган солиқ тўловчилар сони, солиқ тўловчиларга берилган жами солиқ имтиёзлари, жами солиқ қарздорлиги, ўртача солиқ ставкаси каби муҳим омилларнинг ўзаро боғлиқлигига асосланган ҳолда эконометрик усуллар орқали давлат бюджети жами даромадларининг 2018-2023 йилларга мўлжалланган прогноз кўрсаткичлари аниқланган.

Шернаевнинг (2010) илмий тадқиқот ишларида эса ҳудудларнинг солиқ салоҳиятини баҳолаш услубиёти, давлат бюджети солиқли даромадларини ўрта муддатли истиқболларини белгилашнинг услубий асослари ва жиҳатлари таҳлил қилинган ҳамда 2009-2011 йилларга мўлжалланган солиқ тушумларининг ўрта муддатли прогнозлари ишлаб чиқилган.

Усмонова (2011) жисмоний шахслар даромадларини декларация усулида солиққа тортишга оид илмий тадқиқотларида жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича давлат бюджетига солиқ тушумларининг 2011-2013 йилларга мўлжалланган ўрта муддатли прогноз кўрсаткичларини ишлаб чиққан.

Ушбулардан кўринадики, бугунги кунда асосий даромад манбаи жисмоний шахслардан олинадиган солиқлар бўлган маҳаллий бюджетлардан ижтимоий йўналишдаги харажатларни молиялаштириш ўрни ва улуши ошиб бораётган бир шароитда жисмоний шахслардан олинадиган солиқ тушумлари бўйича прогнозлаш муаммоси ва унинг доирасида илмий-тадқиқотларга асосланган ҳолда илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги кунда илмий эҳтиёжлардан биридир.

3. Тадқиқот методологияси

Жисмоний шахслардан олинадиган солиқларни прогноз қилишда таҳлилнинг мантиқий ва таққослама усуллари, абстракт-мантиқий фикрлаш, статистик ва эконометрик моделлаштириш, илмий абстракциялаш, кузатиш, умумлаштириш, гуруҳлаш, таққослаш, корреляцион ва регрессион таҳлил, умумлаштириш,

гуруҳлаштириш каби методлари яхши самара беради. Бу жараёнда солиқ тўловчилар бўйича ҳисобот маълумотларидан фойдаланишга асосланган таҳлилий ҳисоблаш асосида моделлаштиришга асосланган - *микроимитацияли моделлаштириш*, солиқ базасига кўрсатиладиган таъсирнинг тўғридан-тўғри самарасини, хусусан, солиқ структураси ўзгаришини ҳисобга олишга қаратилган *статистик моделлари*, солиқ солинадиган базанинг даромад миқдори бўйича тўғридан-тўғри таъсирини эмас, балки солиқнинг базасини миллий иқтисодиёт таркибида ўзгаришлар ва ҳоказолар сингари бевосита таъсирларни ҳисобга оладиган *динамик моделлар*, бир неча йил учун яқка тартибдаги солиқ ҳисоботлари базаси, дефлятор ва иқтисодий ўсиш суръатлари қиймати мавжудлигида жами солиқ тушумларини прогноз қилиш имкониятини берадиган *агрегациялаш модели*, ўтмишдаги даромад солиғи тушумлари ҳақида ойлик маълумотлардан фойдаланиши ва ушбу ўзгарувчининг хулқ-атворидаги аввалги қонуниятлар асосида ушбу манбадан келгусидаги тушумлар қийматини олдиндан айтиб берадиган *битта ўзгарувчи оддий моделлардан* фойдаланилган.

4. Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Солиқларни прогноз қилиш жараёнига хос бўлган умумий хусусиятлар, бу жараённинг нақадар ўзгарувчанликка мойиллигини билдиради. Агар, муайян муддат доирасида прогноз учун зарур бўладиган ахборот базаларини тўғри шакллантириб, таҳлилий босқич ва методологик жиҳатдан тўғри ёндашувни амалга оширган ҳолатда максимал даражада аниқликка эга прогноз кўрсаткичларини олинган бир шароитда давлатнинг солиқ сиёсатидаги маълум ўзгаришлар, масалан, солиқ ставкаларининг оширилиши ёки туширилиши, солиқ имтиёзларининг кўпайтирилиши ёки камайтирилиши, тадбиркорлик субъектларини рўйхатга олишнинг соддалаштирилиши ёки мураккаблаштирилиши, рухсатномалар ва лицензиялар бериш, уларни бекор қилиш ёки лицензия талаб қилинадиган фаолият турларининг кўпайтирилиши ёки бекор қилиниши ва шу кабилар прогноз кўрсаткичларининг келгусидаги ҳақиқий жараёнлар билан ўртасидаги фарқларнинг ошишига олиб келади. Демак, солиқ тушумларини прогноз қилиш жараёни ва унинг натижаларига доимо "шубҳали" қараш, унинг ўзгариш эҳтимолларини ҳисобга олган ҳолда давлатнинг макро ва микродаражадаги бюджетларни режалаштириш жараёнларини доимий таҳлил қилиб турилишини баҳолаш лозим бўлади. Агар, давлатнинг молия-солиқ сиёсатида солиқ элементлари билан боғлиқ ўзгаришлар кўпроқ бўлса, тезкорлик билан режалаштириш жараёнига қабул қилинган прогноз кўрсаткичларини танқидий кўриб чиқиш керак бўлади, акс ҳолда республика ва маҳаллий бюджетларнинг даромадлари бўйича прогноз кўрсаткичларининг бажарилишида ўзгаришлар, мабодо солиқ тушумларининг ошиши содир бўлса, бу молиявий хавф (риск) ҳисобланмайди, тескари ҳолат бўлса, бюджетнинг молиявий хавфи ошади ва молиялаштириш жараёнларига салбий таъсир қилади, пировардида эса, бюджетдан маблағ олувчилар фаолиятининг сустлашувига олиб келади. Шу жиҳатдан олганда жисмоний шахслардан олинадиган солиқларни прогноз қилиш жараёнини бир бутун тизим сифатида қараш керак. Унинг ҳар бир детали бошқа унсурларига таъсир қилиб, умумий прогноз кўрсаткичига таъсир қилиб боради.

Давлат бюджетига тушумларни прогнозлаштириш бўйича ягона услубини ишлаб чиқиш, давлат бюджети даромадлари бўйича белгиланган прогноз кўрсаткичларининг ижросини таъминланишини назорат ва таҳлил қилиш, бюджетга ва давлат мақсадли жамғармаларига кутилаётган тушумларни ҳисоб-китоб қилади ва прогноз кўрсаткичларининг бажарилмаслик хавфини олдини олиш чоралар белгилаш, макроиқтисодий кўрсаткичлар динамикаси ва ҳудудларнинг солиқ салоҳиятини тизимли таҳлил қилиш орқали тушумларни кўпайтириш чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, солиқ солинадиган базани кенгайтириш учун қўшимча манбаларни аниқлаш, инсофли солиқ тўловчиларни аниқлаш, ҳисобини юритиш ҳамда уларга солиқ солишнинг жорий масалаларини ҳал қилишда ҳар томонлама кўмаклашиш каби функционал-ташкилий стратегик вазифаларни амалга ошириш белгилаб берилганки, бу жараёнлар моҳияти жиҳатдан турли даражадаги бюджетларга солиқ тушумларини прогнозлаштириш ҳамда прогноз жараёни билан боғлиқ юзага келиши мумкин бўлган хавфларни таҳлил қилиш, бошқариш асосида белгиланган мақсадга эришишга қаратилгандир.

Солиқ хавфи юзага келишининг биринчи манбаи таъкидлаганимиздек, солиқ тўловчиларнинг фаолиятига боғлиқ бўлса, бошқа томондан давлат молиявий сиёсати

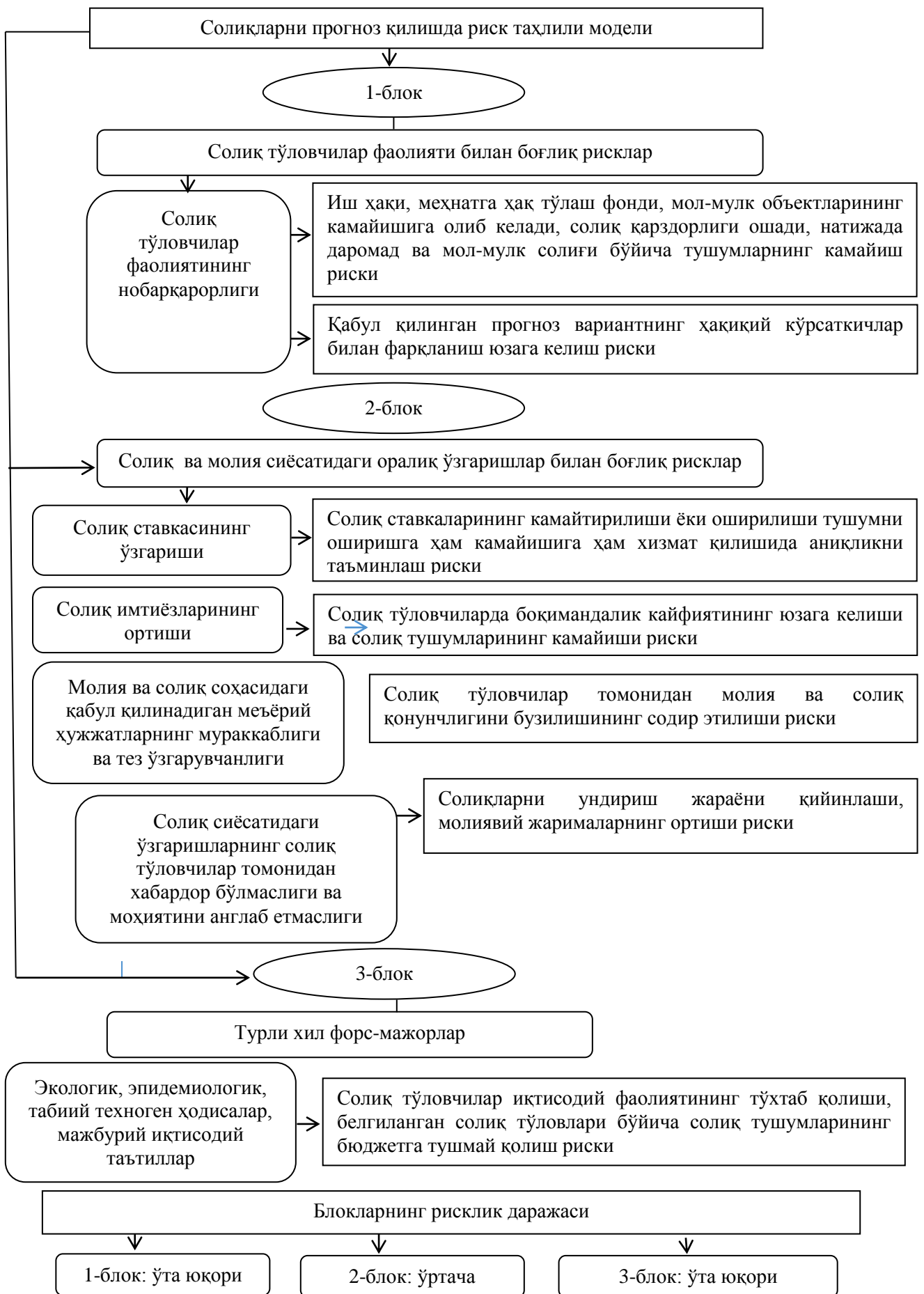
орқали солиқ тўловчиларнинг фаолиятидаги ўзгаришлар ҳам муҳим саналади, шу жиҳатдан олганда, солиқ хавфи молиявий хавфнинг таркибий қисми ҳисобланади. Солиқ хавфи тушунчаси баъзи иқтисодчилар солиқ risksи сифатида таърифлайди. Жумладан, Элмирзаевнинг (2017) солиқ risksи бу солиқ муносабатларида қатнашувчи субъектларнинг ўз мажбуриятларини бажариш учун борасидаги фаолияти давомида юзага келиши мумкин бўлган ва солиқ тўловчилар, шунингдек, давлат бюджети молиявий йўқотишларига сабаб бўлувчи хавф-хатар деб таъриф беради.

Умумий олганда солиқ хавфи ёки солиқ risksи бу моҳияти жиҳатдан давлат бюджети нуқтаи назаридан бюджетга келиб тушиши мўлжалланган солиқ тушумларининг тушмай қолиш хавфи тушунилади. Шу жиҳатдан олганда биз мазкур жараёнга тадқиқот мавзуимиздан келиб чиқиб муаллифлик ёндашувимизни билдирмоқчи бўлсак, жисмоний шахслардан олинadиган солиқ тушумлари бўйича солиқ хавфи деганда прогноз жараёни натижаларига кўра аниқланган ва тегишли бюджетнинг даромадлар қисми сифатида режалаштиришга қабул қилинган солиқ тушумлари кўрсаткичларининг солиқ тўловчилар фаолияти, давлат солиқ сиёсати ҳамда бошқа ижтимоий-иқтисодий форс-мажор ҳолатлари таъсирида бюджетга солиқ тушумларининг тушмай қолиш хавфи тушунилади.

Солиқларни прогноз қилиш жараёни солиқ хавфи билан доимий боғлиқ бўлади, агар, солиқ хавфи тўғри баҳоланса, солиқларни прогноз қилиш жараёнидаги хатоликлар ёки аниқликка эга бўлган кўрсаткичларнинг ҳақиқий солиқ тушумлари ўртасидаги мутаносиблик таъминланади. Шу жиҳатдан олганда солиқларни прогноз қилиш билан боғлиқ солиқ хавфининг мақсади қабул қилинган энг оптимал прогноз варианты билан солиқ тушумларининг ҳақиқий ҳолатига мос келишини баҳолашдан иборат бўлиши керак. Бизнинг фикримизча, солиқ хавфининг ошиши ва унинг тўғри баҳоланмаслиги иқтисодий муносабатларда қуйидаги салбий оқибатларга олиб келади:

Биринчидан, бюджетга солиқ қарздорлиги суммаси ошади, иккинчидан, корхона ва ташкилотлар ўртасида дебиторлик ва кредиторлик маблағларини камайтириш ёки бартараф этиш қийинлашади, учинчидан, бюджетлараро муносабатларни тартибга солиш жараёнларида муаммо пайдо бўлади, тўртинчидан, бюджетлардан молиялаштирилиши лозим бўлган харажатларни амалга ошириш қийинлашади, маблағларнинг етишмаслиги туфайли бюджетлар ўртасида ресурсларни қайта кўриб чиқишга мажбур қилади, бу ўз-ўзидан молиявий маъмурчиликни оширади, бешинчидан, солиқ хавфининг ошиши турли даражадаги молиявий хавфларни ошишига олиб келади, олтинчидан, тасдиқланган бюджет лойиҳасини ойлик, чораклик, ярим йиллик ва йиллик кўрсаткичларини таъминлашга тўсқинлик қилади, еттинчидан, молиявий режалаштириш жараёнидаги хатоликлар орқали жамиятнинг иқтисодий муносабатларига таъсир қилади, саккизинчидан, иқтисодиётда молиявий хавфсизлик чегараларига таъсир қилади, тўққизинчидан, солиқ юки даражасига таъсир қилиб, унинг тармоқлар ва ҳудудлар ҳамда солиқ тўловчилар кесимида нотўғри тақсимланишига олиб келади, ўнинчидан, давлатнинг бошқа йўналишдаги иқтисодий сиёсатларига салбий таъсир қилади. Қайд этилганлардан кўринадики, солиқ хавфини бошқаришга эҳтиёж мавжуд, уни бир маромда бошқариш учун эса, унинг даражасини баҳолаш керак бўлади. Ўз навбатида солиқ хавфини баҳолаш эса маълум бир тизимли моделларни талаб қилади. Қуйида солиқларни прогноз қилишда солиқ хавфи таҳлили моделини келтириб ўтамиз.

Биз томондан таклиф этилаётган солиқларни прогноз қилишда солиқ хавфи таҳлили модели 3 та блокдан иборат бўлиб, унинг биринчи блокада солиқ тўловчилар фаолияти билан боғлиқ солиқ хавфларида солиқ тўловчилар фаолиятининг нобарқарорлигини баҳолаш алоҳида касб ва унинг хавфлилик даражаси ўта юқори ҳисобланади. Бу блокда солиқ тўловчиларнинг нобарқарор фаолиятга эга бўлганлари орқали юзага келадиган хавфлар иш ҳақи, меҳнатга ҳақ тўлаш фонди, мол-мулк объектларининг камайишига олиб келади, солиқ қарздорлиги ошади, натижада даромад ва мол-мулк солиғи бўйича тушумларнинг камайиш хавфини оширади ҳамда қабул қилинган прогноз вариантнинг ҳақиқий кўрсаткичлар билан фарқланиш юзага келиш хавфи пайдо бўлади.

1-расм. Солиқларни прогноз қилишда риск таҳлили модели

Моделнинг иккинчи блокада солиқ ва молия сиёсатидаги оралиқ ўзгаришлар билан боғлиқ хавфлар баҳоланади. Давлат иқтисодий тартибда молиявий, жумладан, солиқ сиёсати борасидаги сиёсатларига даврий ўзгаришлар қилишига тўғри келади. Молия йилига мувофиқ тузилган ва тасдиқланиб ижрога қабул қилинган бюджетнинг прогноз кўрсаткичларига солиқ сиёсатидаги ўзгаришлар таъсир қилади ва тегишлича хавфларни келтириши мумкин. Бунда солиқ ставкаларининг камайтирилиши солиқ тушумларини камайтиради, оширилиши солиқ тушумларини кўпайтиради, прогноз хавфи- солиқ ставкаси пасайтирилиши ва оширилиши ҳам тушумни оширишга ҳам камайишига хизмат қилишини аниқликни таъминлаш хавфини кучайтиради. Солиқ имтиёзларининг берилиши эса солиқ тўловчиларда боқимандалик кайфиятининг юзага келиши ва солиқ тушумларининг камайиши хавфини бериш мумкин, ammo, берилган бу имтиёзлар солиқ тўловчи учун ҳам бюджет учун ҳам манфаатли бўлса, яъни самара берса, ўз ўзидан хавфлилик даражаси нолга тенг бўлади.

Даврий солиқ сиёсатидаги ўзгаришлар ёки молия ва солиқ соҳасидаги қабул қилинадиган меъёрий ҳужжатларнинг мураккаблиги ва тез ўзгарувчанлиги, солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг солиқ тўловчилар томонидан хабардор бўлмаслиги ва моҳиятини англаб етмаслиги оқибатида солиқ тўловчилар томонидан молия ва солиқ қонунчилиги бузилишининг содир этилиши ҳамда солиқларни ундириш жараёни қийинлаши, молиявий жарималарнинг ортиши хавфини келтиради.

Моделнинг 3-блоки турли хил форс-мажорлар оқибатида келиб чиқадиган солиқ хавфларини изоҳлайди. Экологик, эпидемиологик, табиий техноген ҳодисалар, мажбурий иқтисодий таътилар ва шу каби шаклдаги ноқулай ҳолатлар солиқ тўловчиларнинг иқтисодий фаолиятининг тўхтаб қолиши, белгиланган солиқ тўловлари бўйича солиқ тушумларининг бюджетга тушмай қолиш хавфини келтириб чиқаради. Ўз навбатида мазкур моделда солиқ хавфларининг даражаси нуқтаи назаридан уч гуруҳга ажратилади. Ўта юқори ва ўртача даражада бўлади. Модел блокларининг хавфлилик даражаси назарий жиҳатдан таҳлиliga кўра биринчи ва учинчи блок ўта юқори хавф ҳисобланади, иккинчи блок даражаси эса, ўртача ҳисобланади. Биринчи ва учинчи блок ўта юқори хавф ҳисобланишига сабаб шундаки, бу хавфларнинг юзага келиши жуда юқори эҳтимолликка асосланади ва уларни баҳолаш даражаси ҳам мураккабдир ва уларни маъмурий методлар орқали тартибдаш ўта мушкулдир. Бу омиллар эса мазкур иккита блок хавфларини даражасини оширади.

5. Хулоса ва таклифлар.

Таъкидланганлардан кўринадики, бошқа жараёнлар сингари солиқларни прогноз қилиш жараёнида ва ҳақиқий ҳолатни таъминлашда солиқ хавфини доимий баҳолаб боришни, аниқроқ қилиб айтганда уни бошқариш талаб этилади.

Бизнинг фикримизча солиқ хавфини бошқаришда қуйидаги босқичларда амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир:

Дастлабки босқич: бунда солиқ хавфини юзага келтириши мумкин бўлган ҳолатлар, омиллар ва жараёнлар аниқланади. Бунда юқорида биз томонимиздан келтирилган солиқларни прогноз қилишда солиқ хавфи таҳлили моделдан фойдаланиш ўз самараси беради.

Таҳлилий босқич: бу босқичда биринчи босқич натижаларига асосланган ҳолда таҳлилга олинган элементларнинг хавфлилик даражаси таҳлил қилинади. Фикримизча, бу жараёнда дастлаб йирик солиқ тўловчиларнинг иқтисодий-молиявий ҳолати баҳоланиб бориш зарур. Чунки, ҳозирги кунда республикамизда йирик солиқ тўловчилар сифатида 1600 дан ортиқ солиқ тўловчилар рўйхатга олинган бўлиб, уларнинг йигирматаси давлат бюджетига солиқ тушумларини шакллантиришдаги улуши ўртача 37-37,5 фоизни ташкил этади.

Таҳлилий босқичда кейинги жараён бу доимий равишда солиқ қонунчилигига амал қилмай келаётган солиқ тўловчилар фаолиятини таҳлил қилиш лозим бўлади. Бу турдаги корхоналарга давлат солиқ хизмати органлари томонидан солиқ ва ҳуқуқий маслаҳатлар ташкил қилиб бориш лозим бўлади. Таҳлилий босқичда асосий масалалардан бири бу нобарқарор фаолият кўрсатаётган (маълум бир вақтда фойда оладиган, маълум бир вақтда зарар кўриб ишлайдиган) корхоналар фаолиятини доимий таҳлилни амалга ошириш ҳисобланади. Бу босқичда оралиқ даврларга тегишли солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг солиқ тўловчилар фаолиятига таъсири ва унинг оқибатида бюджетга солиқ тушумларининг камайиши ёки кўпайишини таҳлил қилиш лозим.

Баҳолаш босқичи: бу босқичда аввалги икки босқичдаги таҳлилларга асосланган ҳолда солиқ тушумларига салбий ва ижобий таъсир даражаси аниқланади, албатта бу ҳам миқдорий ҳам сифатий кўрсаткичларда бўлиши зарур.

Қайд этиш лозимки, юридик шахслар тўлайдиган солиқларга нисбатан жисмоний шахслардан олинадиган солиқларга тушумига солиқ хавфи нисбатан камроқ ҳисобланади. Чунки, жисмоний шахслар тўлайдиган солиқларнинг солиқ базаси нисбатан барқарор (корхоналарнинг фойдасига нисбатан жисмоний шахсларнинг ер участкаси ва мол-мулк объектлари тез ўзгармайди) ҳисобланади, солиқ хавфларини бошқаришда албатта буни эътиборга олиш керак.

Адабиётлар:

Адизов С.Р. (2018) Солиқ юкининг макроиқтисодий кўрсаткичларга таъсирини баҳолаш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. 2018 йил. <http://diss.natlib.uz/ru-RU/ResearchWork/OnlineView/42951>. 89,90,94,123-127 бетлар.

Агзамов А.Т. (2019) Жисмоний шахсларни солиққа тортиш амалиётини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. 2019 йил. Б.17-22.

Пардаев У.Ў. (2018) Давлат бюджетини прогнозлаштириш услубиётини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. 2018 йил. Б.11-20.

Урмонов Ж.Ж. (2019) Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини солиқ механизми воситасида тартибга солишни такомиллаштириш масалалари. Иқтисодиёт фанлари доктори (DcS) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. <http://diss.natlib.uz>. 2019 йил. Б. 27, 218-220, 225-230.

Усмонова М.С. (2011) Жисмоний шахслар даромадларини декларация усулида солиққа тортишни такомиллаштириш. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. <http://diss.natlib.uz>. 2011 йил. Б.74-83; 117-123.

Худойқулов С.К. (2019) Солиқ тушумларини прогноз қилиш методологиясини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (DcS) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси автореферати. 2019 йил. Б. 14-16; 20-21; 28-29.

Шернаев.А.А. (2010) Давлат бюджети солиқли даромадларини ўрта муддатли истиқболини белгилаш масалалари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. <http://diss.natlib.uz>. 2010 йил. Б.44-55; 58-70; 87-100.

Элмурзаев С.Э. (2017) Корпоратив молияни бошқаришда солиқ муносабатлари такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. 2017 йил. 108 б. Diss.natlab.uz.